

мати можливість продовжувати свою службу харківським вірменам-католикам, прийняв громадянство СРСР (до 1927 р. – підданий Туреччини) [18]. 14 лютого 1938 р. його заарештували по звинуваченню в участі в контрреволюційній націонал-шпигунській організації, а 19 квітня 1938 р. засуджено до розстрілу [19].

Таким чином, вірменська еліта зробила великий внесок до розвитку Харкова в другій половині XIX ст. – 30-х рр. XX ст. Найбільш чисельною групою вірменської еліти впродовж всього даного періоду були лікарі, серед яких – три доктора медичних наук. У її склад також входили суспільно-політичні та церковні діячі, юристи, викладачі та інженери. На початку XX ст. серед її представників були статський радник, надвірний радник та колезький асесор. У 1920-ті-30-ті рр. істотно посилювалися позиції вірменської еліти в управлінській ієрархії.

Література

1. *Адресная и справочная книга «Адресь Харькова»*. – Харьков, 1910.
2. *Адресно-довідкова книга «Весь Харків на 1925 рік»*. – Харків, 1925.
3. *Адресно-довідкова книга «Весь Харків на 1927 рік»*. – Харків, 1927.
4. *Адресно-довідкова книга «Весь Харків на 1929 рік»*. – Харків, 1929.
5. *Адресно-довідкова книга «Весь Харків на 1930 рік»*. – Харків, 1930.
6. *Адресно-довідкова книга «Весь Харків на 1937 рік»*. – Харків, 1937.
7. *Адресно-справочная книга «Весь Харьков на 1912»*. – Харьков, 1912.
8. *Адресно-справочная книга «Весь Харьков на 1913»*. – Харьков, 1913.
9. *Адресно-справочная книга «Весь Харьков на 1914»*. – Харьков, 1914.
10. *Адресно-справочная книга «Весь Харьков на 1916»*. – Харьков, 1916.
11. *Адресно-справочная книга «Весь Харьков на 1917»*. – Харьков, 1917.
12. *Багалей Д. И., Миллер Д. П.* История города Харькова за 250 лет его существования. – Т. 2. / Д. И. Багалей, Д. П. Миллер. – Харьков, 1993.
13. *Вчені Харківського державного медичного університету / За ред. академіка А. Я. Циганенка*. – Харків, 2005.
14. *ДАХО*. – Р. 845. – Оп. 2. – Спр. 1078.
15. *ДАХО*. – Ф. 45. – Оп. 1. – Спр. 2488.
16. *ДАХО*. – Ф. 45. – Оп. 1. – Спр. 2851.
17. *ДАХО*. – Ф. 4. – Оп. 2. – Спр. 540.
18. *«Крестный путь» харьковского римско-католического прихода*. Запущение // [Электронный ресурс. Режим доступа: <http://slovosnami.narod.ru/historyEmpty.htm>]. Доступ – 03.04.2008.
19. *«Крестный путь» харьковского римско-католического прихода*. Разгар репрессий // [Электронный ресурс. Режим доступа: <http://slovosnami.narod.ru/historyRepress.htm>]. Доступ – 03.04.2008.
20. *Лорис-Меликов Михаил Тариелович* // [Электронный ресурс. Режим доступа: <http://www.rulex.ru/01120346.htm>]. Доступ – 29.10.2007.
21. *Михаил Лорис-Меликов* // [Электронный ресурс. Режим доступа: <http://forum.haylife.ru/showthread.php?t=718>]. Доступ – 29.10.2007.
22. *Можейко И.* Харьковский год Ивана Айвазовского // Кеворкян К. Э. Первая столица. – Харьков, 2007.

23. *Оноприенко Т.* Из истории харьковских армян // Кеворкян К. Э. Первая столица. – Харьков, 2007.
24. *Пивоварська К. Б.* Вірменська національна меншина в Україні у 20-ті – 30-ті роки ХХ століття. – Дис. ... канд. іст. наук. – Полтава, 2003.
25. *Список домовладельцев города Харькова*. – Харьков, 1895.
26. *Список домовладельцев города Харькова*. – Харьков, 1901.
27. *Тихонова И.* Дай руку, брат! О том, Как Харьков приютил армянских беженцев // [Электронный ресурс. Режим доступа: <http://www.izv.kharkov.ua/index.php?editionID=202&menuID=1953&newsID=5299>]. Доступ – 30.04.2009.
28. *Харьковский календарь на 1892 год*. – 1891. – Год 19.
29. *Харьковский календарь на 1895 год*. – 1894. – Год 22.
30. *Харьковский календарь на 1896 год*. – 1895. – Год 23.
31. *Харьковский календарь на 1897 год*. – 1896. – Год 24.
32. *Харьковский календарь на 1902 год*. – 1901. – Год 29.
33. *Харьковский календарь на 1903 год*. – 1902. – Год 30.
34. *Харьковский календарь на 1904 год*. – 1903. – Год 31.
35. *Харьковский календарь на 1907 год*. – 1906. – Год 34.

© Кочарян С.

Розвиток приватної торгівлі Харкова (1924–1928 рр.)

Онацький Максим

Онацький Максим. Розвиток приватної торгівлі Харкова (1924–1928 рр.). В статті проаналізовано основні етапи та напрямки розвитку приватної підприємницької діяльності у Харкові в роки непу. Висвітлені методи і масштаби приватного торговельного підприємництва. Здійснена спроба дослідити форми і методи державного регулювання приватної торгівлі та висвітлено їхній вплив на розвиток останньої. **Ключові слова:** торгівля, підприємницька діяльність.

Onatskiy Maksym. Private commercial business activity in Kharkov (1924–1928). In the article the basis stages and directions of private business activity development in Kharkov in the period of New Economic Policy is investigated. The methods and scales of private auction enterprise lighted up. Realizable attempt to explore form and

methods of state regulation of private trade. Activity of private employers is reflected. *Keywords:* marketing, entrepreneurship.

В сучасних умовах, коли в Україні відбувається непростий процес розвитку приватного підприємництва, актуального значення набуває вивчення та критичне переосмислення історії підприємництва на різних етапах його існування. Особливий інтерес в цьому сенсі становить вивчення приватнопідприємницької діяльності у торговельній галузі в роки непу – періоду, який багато в чому нагадує ситуацію, що склалася в нашій країні наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.

Хронологічні межі дослідження: 1924–1928 рр., тобто з часу переходу радянської держави у наступ на приватноторговий капітал і до періоду впровадження державою надзвичайних методів управління економікою.

Означена тема є недостатньо розробленою у вітчизняній історіографії, хоча окремі її аспекти знайшли епізодичне відображення у дослідженнях Ф. Свицова [20], С. Мінца [13], І. Кондурушкіна [9], В. Архипова [1], Л. Морозова [1, 14], О. Кучера [11], Ю. Кунаха [10], В. Лантуха [12], М. Олійника [16], Ю. Волосника [3], О. Пиріг [18].

Однак спеціальних робіт, які були б присвячені дослідженню проблеми розвитку приватної торгівлі у Харкові у 1920-ті рр., не з'явилося. Заповнити певною мірою існуючу історіографічну прогалину автор намагається у даній статті.

Мета роботи – висвітлити розвиток приватної торгівлі у Харкові у середині – наприкінці 1920-х рр.

При написанні статті автором були використані опубліковані та неопубліковані джерела.

Починаючи з весни 1924 р., радянська держава здійснює наступ на приватний капітал, що мало на меті витіснення останнього, передусім, з оптової торгівлі, де роль приватних підприємців визнавалася державою як спекулятивна та шкідлива, у виробничу сферу. Наступ на приватний капітал мав на меті також зміцнити економічні позиції державної та кооперативної торгівлі. Цей наступ продовжувався до кінця 1924 р. і призвів до різкого скорочення приватноторгівельної мережі Харкова. Перестали функціонувати 25% підприємств, що торгували цукром. Торгівля молочною продукцією скоротилася на 34%, мануфактурою на 70%, а питома вага участі приватного капіталу в обігу Харківської Товарної Біржі скоротилася з 4% у березні до 1,7% у вересні (тобто зменшилась у 2,4 рази) [4, арк. 2].

За даними експертів губфінвідділу, основними причинами закриття торгівельних закладів були:

по-перше, скорочення державного кредитування (зокрема – припинення товарного та грошового кредитування), наслідком чого стало зменшення обігових коштів у приватних підприємств;

по-друге, повне припинення відпускання товарів державними трестами та синдикатами приватним торговцям, що призвело до припинення діяльності останніх;

по-третє, суттєве ускладнення діяльності приватних торговців обумовлювалося примусовою вибіркою облігацій держпозики, що негативно відбилась на фінансовому стані приватних підприємств;

по-четверте, у приватника в адміністративно-примусовому порядку відбирали торгові приміщення і передавали їх кооперативним торговельним підприємствам [4, арк. 4].

Державна та кооперативна торгівля, однак, не змогла компенсувати скорочення приватної торговельної мережі, що негативно відбилась на якості торгового обслуговування населення, його постачанні товарами широкого вжитку.

Тому невдовзі наступ на приватний капітал у галузі торгівлі було припинено. Державна промисловість ще досить відчутно потребувала функціонування приватної торгівлі для збуту власної продукції. Внаслідок цього держава була змушена змінити економічний курс щодо приватної торгівлі. Вже з кінця 1924 р. починається проведення так званої « нової торгової практики », що передбачала використання приватної торгової мережі для збуту продукції державної та кооперативної промисловості [12, с. 103, 148].

Ці зміни проявилися і в діяльності місцевої влади. Так, Харківський окрвиконком (кінець 1924 р.) вважав за доцільне надавати приватним торговцям короткострокові кредити (терміном на 45–60 днів), що були достатніми для приватної торгівлі, а також приймати до обліку та обігу векселі від приватних осіб [17, с. 98]. Своєю таємною постановою (листопад 1924 р.) Харківський губернський відділ місцевої промисловості навіть рекомендував державним підприємствам надавати приватним торговцям знижки у випадку купівлі останніми товарів у даного державного підприємства за готівковий розрахунок [5, арк. 80].

Збереженню торговельної мережі чималою мірою сприяв також товарний голод (тобто дефіцит промислового краму), що спостерігався з кінця 1924 р., який спричинив підвищення цін і створив ажіотаж на багато видів краму, що в свою чергу сприяло активізації приватника і обумовило надходження приватних капіталів у сферу торгівлі. Як наслідок цього процесу збільшився приватний товарообіг. Так, якщо у першому півріччі 1924–25 (господарського) року частка приватного торговельного обігу сягала 85,7% усього товарообігу Харкова, а у другому півріччі того ж року знизилася до 81%, то вже у першому півріччі наступного 1925–26 року вона зросла і складала 87% [17, с. 98].

Тож 1925–26 р. був періодом, коли приватноторговий апарат використовувався державою найбільш активно. В цей час держорганами було розширене постачання крамарів дефіцитними товарами, у 2,5–3 рази (у середньому) збільшилось державне кредитування приватної

торгівлі, а також відбулось надання певних податкових пільг, котрими скористались дрібні торговці [3, арк. 127; 21, ст. 213].

Та незважаючи на офіційне проголошення «нової торгової практики» (весна 1925 р.), місцева влада і в цей час ще продовжувала чинити на приватних торговців чималий адміністративний тиск. В цей час за рахунок приватника забезпечувались інтереси не лише державної промисловості, але й кооперативної торгівлі. Так, навесні 1925 р. Харківський окрвиконком лише для Харківського центрального робітничого кооперативу (ХЦПК) та «Ларька» (також великої кооперативної торговельної організації) в короткий термін було надано більш ніж 200 найкращих торговельних приміщень за рахунок примусового виселення приватних торговців, які їх орендували [6, арк. 17].

Незважаючи на це, заявки на виділення приміщень, вже зайнятих приватними торговцями, продовжували, як і раніше, надходити від державних установ та кооперації, причому у такій кількості, що у разі задоволення всіх їхніх претензій приватні торговці були б виселені з усіх приміщень, які вони займали у центрі міста. Використання подібних методів було явним порушенням вказівок з боку керівних органів торгівлі і промисловості, в тому числі Губернського комітету внутрішньої торгівлі про недопущення витіснення приватного капіталу лише адміністративними засобами. Дане порушення відбулось з ініціативи іншої державної структури – управління міського комунального господарства [6, арк. 17].

Однак вже з 1926 р. після переходу радянської влади до політики індустріалізації відбувається новий наступ на приватний капітал. Держава для проведення форсованої індустріалізації намагається сконцентрувати у своїх руках всі наявні ресурси та обмежити доступ до них приватних підприємств. Відтак державні органи обмежують діяльність приватних торговців передусім – на ринках сільськогосподарської сировини (хлібному, тютюновому, шкіряному, м'ясному тощо), в тому числі репресивними методами, згортають постачання торговців дефіцитними товарами, а з лютого 1927 р. значно посилюють адміністративне регулювання цін. Зокрема в лютому 1927 р. для приватної міської роздрібною торгівлі була встановлена межа на накидки та ціни на окремі групи промислових товарів, які приватник отримував у держпідприємств [19, с. 575–585].

Відтепер підвищення цін каралося кримінальною відповідальністю. Так, у справі харківських «спекулянтів–мануфактурників» (1927 р.) до суду було притягнуто 20 осіб, які звинувачувались у спекуляції мануфактурою (тобто тканинами) з надбавками у 50%, яка до споживача доходила вже з накрутками у 200% [2]. Загалом же економічне управління ДПУ УСРР у 1927 р. «провело» 310 справ за порушення встановленого державою рівня, з яких на приватника припала 101 справа (або третина) [8, с. 92].

Ці заходи дозволили уряду УСРР знизити ціни на приватному ринку майже на 10% [3, с. 141].

Окрім цього істотно збільшився також податковий тиск на приватника. Так, наприклад, за даними Харківської міськради, лише за одним прибутковим податком вилучення складало до 54% прибутку підприємця, тоді як з місцевими надбавками воно досягло 67% з їхнього доходу.

Всі вище зазначені чинники призвели до того, що приватний капітал почав вдаватися до нелегальних чи напівлегальних форм підприємницької діяльності – фіктивних акцій та лжекооперацій. Відтак держоргани посилюють боротьбу з цим явищем. Так, за даними Робітничо-Селянської інспекції по м. Харкову за лжекооперацію у 1927/28 рр. було ліквідовано 32% псевдо кооперативів, а за перше півріччя 1929 р. – ще 5 «лжекооперативних акцій та 36 лжекооперативів» [7, арк. 90].

Одночасно посилюється державний контроль за підприємцями. Так, у серпні 1928 р. Харківський окрвідділ ДПУ повідомляв окрфінвідділ про 11 підприємців-нелегалів (М. Богданова, А. Мардера, А. Нирко, М. Фрідмана та ін.), що займалися нелегальним скуповуванням і перепродажем дефіцитного краму та про їхні прибутки [7, Оп. 19, Спр. 69, арк. 74–75]. У грудні 1928 р. окрвідділ ДПУ повідомив податківців ще про 44 підприємців, що нелегально скуповували та перепродавали збіжжя [7, Оп. 19, Спр. 95, арк. 93]. З червня 1928 р. Наркомфін УСРР встановив відповідальність власників підприємств, що торгували крамом не за обраним ними патентом [13, с. 3].

Після переходу радянської держави наприкінці 1927 р. – на початку 1928 р. до надзвичайних методів управління народним господарством почався процес руйнації ринкових відносин та ліквідації приватного підприємництва, що найбільш сильно вдарило по приватній торгівлі, оскільки саме в діяльності приватних торговців радянсько-партійне керівництво вбачало основну причину виникнення хлібозаготівельної кризи. Відтак, вжиті державою заходи вели до ліквідації приватного торговельного підприємництва. В цей час держава в особі місцевих органів влади Харкова, активно застосовуючи позаекономічні та адміністративно-репресивні засоби, що доповнювалися методами економічного удушення, почали активно руйнувати ринкову економіку, завдаючи нищівного удару по приватній торгівлі.

Таким чином, протягом 1924–1928 рр. у розвитку приватноторгового підприємництва в Харкові можна виділити кілька етапів.

Перший етап: весна – осінь 1924 р. – наступ держави на приватноторговий капітал з метою його витіснення зі сфери торгівлі. У тогочасній столиці УСРР цей процес призвів до скорочення та певного здрібніння приватної торгівлі, певним посиленням позицій базарної (архаїчної за формами) торгівлі.

Другий етап: 1925 р. – весна 1926 р. – період впровадження «нової торгової практики», що позначився суттєвим поживленням приватної торгівлі.

Третій етап: весна 1926 р. – кінець 1927 р. – новий наступ на приватноторговий капітал у зв'язку з курсом радянської держави на форсовану індустріалізацію.

Четвертий етап: кінець 1927 р. – 1928 р. – перехід влади до надзвичайних методів управління, що супроводжувався ліквідацією приватного торгового підприємництва. У Харкові цей процес відбувся навіть більш високими темпами, ніж в інших регіонах УСРР.

Література

1. *Архипов В. А., Морозов Л. Ф.* Борьба против капиталистических элементов в промышленности и торговле. 20-е – начало 30-х годов / В. А. Архипов, Л. Ф. Морозов. – М., 1978.
2. *Вісті ВУЦВК.* – 1927. – 9 січня.
3. *Волосник Ю. П.* Зародження нової буржуазії та розвиток приватнопідприємницької діяльності в Україні в 1920-ті – на початку 1930-х рр. Дис. ... докт. іст. наук: 07.00.01 / Ю. П. Волосник. – Харків, 2004.
4. *ДАХО.* – Ф. Р. – 823. – Оп. 4. – Спр. 25.
5. *ДАХО.* – Ф. Р. – 833. – Оп. 2. – Спр. 3.
6. *ДАХО.* – Ф. Р. – 845. – Оп. 2. – Спр. 327.
7. *ДАХО.* – Ф. Р. – 1179. – Оп. 18. – Спр. 16.
8. *Золотарев В.* ЧК – ДПУ – НКВС на Харківщині: Люди та долі: 1919–1941 рр. / В. Золотарев. – Харків, 2003.
9. *Кондурушкин И. С.* Частный капитал перед советским судом: Пути и методы накопления по судебным ревизионным делам. 1918–1926 / И. С. Кондурушкин. – М.; Л., 1927.
10. *Кунах Ю. І.* До питання про виникнення та діяльність українських філій змішаних акціонерних підприємств у 1923–1925 рр. / Ю. І. Кунах // Український історичний журнал. – 1971. – № 3.
11. *Кучер А. Е.* Ограничение и вытеснение нэпманской буржуазии из промышленности и торговли Украинской ССР / А. Е. Кучер // Вопросы истории СССР. – 1987. – Вып. 32.
12. *Лантух В. В.* Качество обслуживания в частной и обобщественной торговле Украины в 20-е годы / В. В. Лантух // Вестник Харьковского университета. – 1992. – № 362: История. – Вып. 24.
13. *Офіційний бюлетень Наркомфіну УСРР.* – 1928. – № 70 (166). – 28 червня.
14. *Морозов Л. Ф.* Решающий этап борьбы с нэпманской буржуазией. (Из истории ликвидации капиталистических элементов города. 1926–1929 гг.) / Л. Ф. Морозов. – М., 1960.
15. *Матеріали* до звіту Харківської міськради XI скликання за 1926–27 і 1927–28 рр. – Харків, б.р.
16. *Олійник М. М.* Діяльність приватних виробництв України та створення і удосконалення системи соціального захисту працюючих на них в 1921–1929 рр. / М. М. Олійник. – Харків, 1998.

17. *Отчет* Харьковского окружного исполнительного комитета Советов рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов III-му съезду Советов Харьковского округа. – Харьков, 1926.
18. *Пиріг О. А.* Ринок і торгівля України (історичний аспект) / О. А. Пиріг. – К., 1996.
19. *Решения* партии и правительства по хозяйственным вопросам. В 15 т. – Т. 1. 1921–1928. – М., 1967.
20. *Свищев Ф.* Развитие торговли Украины в связи с качеством обслуживания ею населения / Ф. Свищев // Плановое хозяйство. – 1929. – № 6.
21. *Собрание* законов и распоряжений Рабоче-Крестьянского правительства СССР (СЗ СССР). – 1925. – № 32.

© Онацький М.

Вермахт та «остаточне вирішення єврейського питання» на Харківщині

Радченко Юрій

Радченко Юрій. Вермахт та «остаточне вирішення єврейського питання» на Харківщині. У статті досліджується роль солдат та офіцерів Вермахту в нацистській політиці «остаточного вирішення єврейського питання» на території Харківської області. Показано рівень нацифікації Вермахту перед початком конфлікту гітлерівської Німеччини з СРСР, участь військовослужбовців збройних сил Третього Райху у злочинах проти цивільного єврейського населення області та військовополонених єврейського походження. Досліджується феномен «інших німців». *Ключові слова:* Вермахт, Голокост, нацисти, євреї, айнзатцгрупа, гетто, Дробицький яр.

Radchenko Yuriy. The Wehrmacht and "the final solution of the Jewish question Kharkiv region. Author tried to study the role of soldiers and officers of the Wehrmacht in the Nazi policy of "the final solution of the Jewish question" on Kharkiv region. In the research was showed level of the Nazification of the Wehrmacht on the eve of the conflict between Nazi Germany and USSR, the participation soldiers Nazi army in crimes against the civil Jewish population and